

Ана Фотић

Археолог

Дворови Стефана Немање

Сажетак: У овом раду ће најпре бити изложени историјски подаци који наводе дворове Стефана Немање које је подигао или обновио за своје потребе и дворови (станови) за гостовање владара са пратњом у манастирима и епископским седиштима. У наставку ћемо покушати да предочимо проблем унификације дворова. Намера аутора је да се истраживањем археолошких налаза, историјских извора и лексикографије, осветли истовремено постојање неколико дворова Стефана Немање.

Кључне речи: Топлица, Рас, Пазариште, Градина-Постење, Котор, Хиландар, двор, стан, кућа, палата, шатор.

Двор се у 11. столећу, после смрти краља Бодина, премешта из приморских области (Дукља, Зета) у континентално залеђе. Жупе Топлица¹ и Реке (Дендра² по Јовану Кинаму) припале су Стефану Немањи као део његове „чести“ или удео неке кнежевине³. У *Житију Св Симеона* које је саставио Стефан Првовенчани саопштава се како је Немања након пунолетства добио на управу посебну удео неке кнежевине која је обухватала жупе: Топлицу, Ибар, Расину и Реке⁴. Топлица и Реке биле су дакле, у то време у саставу српске државе, иначе их не би било могуће доделити некоме од браће као део државне територије. Подручја жупе Топлице, Ибра и Расине су утврђивана. *Земља* беше назив за области којима су управљали чланови и рођаци и династије Немањића⁵. Немањина жупа Реке (Ръкы) простирала се између жупе

¹ Топлица крајем 12. века има статус земље. О томе нам сведочи ктиторски натпис на цркви Светог Луке у Котору, по коме је црква подигнута 1195. године у време великог жупана Стефана Немање и његовог сина Вукана: жупан *regi Dioclie, Dalmatie, Tribunie, Toplice et Cosne* (Г. Томовић, *Највиши на цркви Светиој Луке у Котору из 1195. године*, Црква Светог Луке кроз векове, Котор 1997, 23–32. Статус земље сведочи да је Топлица, унутар српске државе, од времена Стефана Немање играла значајну улогу. Након 1219. године, основана је Топличка епископија, чија се епархија поклапала са земљом Топлицом, која је обухватала Горњу и Доњу Топлицу, Добрич — поље (Ушку), Реке (Дубравницу) и Дубочицу (С. Мишић, *Топлица у ивици великог кнеза Вукана Немањића*, Стефан Немања и Топлица, Ниш 2011, 22). Осим Топличког, установљена су тада и српска епископска седишта: Зетско, Рашко, Хвостанско, Будимљанско, Дабарско, Моравичко, Призренско, Лишњанско са архиепископским седиштем у Жичи, коју је подигао Св. Сава.

² Према основном значењу грчке речи *δένδρα* (видети: М. Благојевић, „Жупа Реке и Дендра Јована Кинама“, *ЗРВИ* 35 (1996), 207), ова грчка реч може се поистоветити са словенском речи *дубрава* (F. Miklosich, *Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862, 189.) Појам средњовековне дубраве односи се на посебну врсту храстове шуме са жирородним дрвећем (детаљније о дубрави в. С. Мишић, „Дубрава“, *Лексикон српској средњег века*, Београд 1999, 171). Присуство или успомена на присуство храстове шуме утицало је на стварање топонима као што су Дубравница, Дубрава или Дубравица. Мада неки аутори изједначавају област Дендру са Дубочицом, придајући највећи значај чињеници да се Дендра налазила у суседству Ниша (Љ. Ковачевић, „Неколика питања о Стефану Немањи“, *Глас СКА* 58 (1900), 81–82, Р. Новаковић, „О неким питањима граница Србије крајем XII и почетком XIII века“, *Зборник Филозофској факултету IX–1* (1967), 124.

³ М. Благојевић, „Српске удео неке кнежевине“, *ЗРВИ* 36 (1997), разно.

⁴ *Стефан Првовенчани*, Сабрана дела, ур. Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1999, 20–23.

⁵ С. Мишић, „Земља у држави Немањића“, *Годишњак за друштвену историју IV/2–3* (1997), 133–146.

Топлице на северу и жупе Дубочице на југу. Била је саставни део земље Топлице, као и земље Дубочице и поред тога је, заједно са жупом Дубочицом чинила саставни део велике Лесковачке котлине⁶. Немањине поседе на граници према Византији увећао је цар Манојло I Комнин, доделивши му Дубочицу која се природно налазила на његову област. Немања је Дубочицу добио уз услов да право уживања те области припадне само њему и његовим потомцима⁷. Том приликом византијски цар га је примио у свом логору у Нишу и одликовао „царским саном“⁸. Немања потом почиње ктиторску делатност. Без сагласности браће приступио је градњи црква у својој области, подигао је мушки манастир посвећен Св. Николи код Куршумлије и женски манастир Св. Богородице, на ушћу реке Косанице. Црква св. Николе, на левој обали реке Топлице, постаће је једно од епископских седишта Рашке државе. Ту се налазио владичански двор⁹. Нема разлике између манастира и епископског седишта у Србији у 12. веку. У манастирима и епископским седиштима су постојали станови (дворови) за боравак владара са пратњом. Усвојени просторни распоред манастирског насеља, био је модел за епископске дворове који су углавном смештани у стара црквена средишта¹⁰. У близини манастира С. Николе настало је насеље Беле Цркве¹¹, у данашњој Куршумлији¹², где се налазила *ѝрва* позната *ѝрестѝоница* Стефана Немање и *двор*¹³, који је по казивању Никите Акомина био од дрвета и камена ограђен дрвеним плотом¹⁴.

Никита Акоминат бележи да је Немања од Византинаца избегао у планину од цара Манојла I док се у Немањиној биографији Стефана Првовенчаног наводи да су браћа Немању заточила у пећину на југоисточној падини Градине на Расу. У поткапини пећине је био смештен манастир Св. Арханђела Михајла подигнут крајем

⁶ М. Благојевић, *Жуја Реке*, 204.

⁷ Дубочица се наводи још као Глубочица, Дилбочица (староср. *гльок* и новоср. *дубок*). Детаљније о сусрету Стефана Немање и византијског цара Манојла I и о уступању Дубочице в. М. Цветковић, *Стефан Немања и Дубочица*, Стефан Немања и Топлица, Ниш 2011, 47–58.

⁸ Појам „сань“ односи се на достојанство, в. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сѝarina срѝских* III, Београд 1864, 78. О појму „царскъ“, в. Ђ. Даничић, *Рјечник* III, 444. У науци преовлађује мишљење да се под појмом „царски сан“ подразумева византијска дворска титула. Овај појам био је предмет бројних расправа у историографији в. Ј. Калић, *Европа и Срби, Средњи век*, Београд 2006, 202; Љ. Максимовић, *Србија и мейоди ујрављања Царсѝвом у XII веку*, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, Београд 2000, 61, сматрају да је у питању дворска титула. М. Благојевић, *Жуја Реке, 197–198*, износи мишљење да се „под појмом ‘царски’ не подразумева само оно што је заиста царско, већ и све друго што је владарско, укључујући и владарско достојанство.“ К. Јиричек претпоставља да је у питању дворска титула протоспатра (К. Јиричек, Ј. Радоњић, *Историја Срба I*, Београд 1978, 148).

⁹ У манастиру Топлици дебљина спољних зидова палате од полуобрађеног камена са дрвеним ступовима унутар зидова, указује на постојање спрата. Археолошки налази сведоче да је приземље неко време коришћено као радионица за израду алатки или обраду дрвета (М. Љубинковић, „Ископавања комплекса Цркве Св. Николе у Топлици код Куршумлије“, *Археолшки ѝрепел* 15 (1973) 121–3; *Археолшки ѝрепел* 14 (1972) 121–5). Претпоставља се да је здање на северној страни служило као епископска резиденција (С. Поповић, *Крстѝ у круѝу*, Београд 1994, 219).

¹⁰ С. Пејовић, „Српска епископска седишта у XIII веку“, *Сѝаринар* 51 (2001), 1711–1184.

¹¹ *Беле Цркве* дугују свој назив постојању Богородичине цркве, која је такође Немањина задужбина.

¹² Османски назив *Курушумлија* (тур. реч за олово — куршум) насеље је добило по олову којим су цркве тада биле прекривене и претставља превод српског назива који се у српској средини још увек употребљавао током 17. столећа (Н. Бркић, *Насеља и сѝановнишѝтво Топлице и Дубочице од XIV ДО XVI века*, докторска дисертација одбрањена у Нишу 2013. године, 94).

¹³ Ј. Кузмановић-Цветковић, *Прокуѝље ѝрад свеѝоѝ Прокоѝија*, Прокупље 2006., 79

¹⁴ Цар Исак II Анђел „εἰσῆθεν εἰς τὸν οἶκον Немањину καὶ συντέλεσεν αὐτὸν καὶ τὰ ζῦλα αὐτοῦ καὶ τοὺς λίθους αὐτοῦ, τὸ γὰρ λάμφαγον πῦς, ὃ κατὰ τῶν ἐχέϊσε οἰκοπέδων βλῆθηναί просететάχεις, οὐ μόνον τῶν δρυφάκτων λαβόμενον εἰς κόνην θερινῆνῃ катаφαγὸν αὐτὸ ἀπελέπτάχεις, οὐ μόνον τῶν δρυφάκτων λαβόμενον εἰς κόνην θερινῆνῃ катаφαγὸν αὐτὸ ἀπελέπτηνεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς λίθους αὐτοῦς συντέλεσεν“. Никитин говор цару, „Recueil des historiens des croisades“, *Hist. Grecs* 2 p. 738 С.

12. stoleћа. У околини манастира су се налазиле неприступачне испоснице¹⁵ (зване *йустийиње* и *молчалнице*) у стенама, где су се монаси бавили преписивачком делатношћу. На том месту је старац Симеон 1202. године написао Вуканово јеванђеље. На 189. листу је последњи помен Расе, наводи се „у пеки(ни),у граде Расе, и написах сије књиги својему господину велијему жупану“¹⁶. После доласка на власт, Немања у знак захвалности Св. Ђорђу који га је спасао из пећине, ту подиже манастир Св. Ђорђа (у Расу) са јерарским двором¹⁷. То је прва владарска задужбина Стефана Немање. Изграђена је 1170–1171. године, како казује натпис на српском језику уклесан на порталу цркве а пронађен током систематских археолошких истраживања манастира¹⁸. Претпоставља се постојање неке врсте спремишта за преписане књиге или библиотеке у манастирском комплексу. Вероватно се на те испоснице мисли кад Никита Акоминат помиње да се Немања склања од цара Исака II у „пустињу над пустињама“.

Пре и после победе код Пантина 1168. године, Немања је боравио у двору жупана Вукана, у Звечану. У цркви Св. Николе је на Немањину иницијативу служена Литургија као благодарење Богу за победу. Током наредних деценија његове владавине, Рашка се проширила на југ и исток, тако да је Звечан од пограничне утврде постао седиште једног од повремених дворова Немањића¹⁹.

Византијски цар Манол I повео је Немању у Цариград 1173. Године. У царској палати Немања дивио фрескама, нарочито онима које се тичу њега, означене именом *славна Немана*²⁰. Ту Немања добија идеје за уређење својих дворова. У Цраиграду је боравио у манастиру Богородице Евергетиде (*Благодетелнице*), у чију славу по повратку у Рашку у Студеници подиже манастир Богородици Добротворки²¹.

Немања осваја Котор (τὸν Κατάρων, лат. *Decatera*) који је после окончања борби утврђен и ту Немања смешта свој двор где доноси одлуку као велики жупан Рашке²² а 1186. године у Котору је донесен закључак которске општине „tempore domini nostri Nemanne, magni jupani Rasse“²³. Црквени односи нису били такнути овом политичком променом већ је архиепископ Барија 1187. године поклонио епископу которском две куће, да станује у њима, када дође у посету свом поглавару у Апулији.

Са братом Страцимиром и великом пратњом Стефан Немања се састао 1189. године са Фридрихом I Барбаросом у манастиру Св. Пантелејмона у Нишу у вези склапања војног савеза против Византинаца. Велики жупан и цар заједно обедоваше. И док се једнима указивало достојно поштовање, други су благоданом услужени. Велможе су дворили воловима и овцама, а остале су на тргу служили

¹⁵ До испосница се долазило конопцима и лествама. На зидовима испосница постојали су до недавно остаци живописа. Д. Премовић, „Гврђава Рас“, *Новојазарски зборник* 23 (1999), 135–153; 31 (2008), 231–234.

¹⁶ Ј Калић, „Рас у средњем веку“, *Новојазарски зборник* 1 (1977), 55–61.

¹⁷ У трпезарији су пронађене укопане житне јама (*жијинице*, *силоси*, *шрайови*, *скривнице*, *остјаве*) у приземљу а на спрату су биле просторије намењене манастирској управи и световној властели. (С. Поповић, наведено дело, 218).

¹⁸ Ј. Нешковић, *Ђурђеви сѣуиови у Сѣаром Расу*, Краљево 1984, 12–14.

¹⁹ А. Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1975, 169.

²⁰ Немачки превод Тафела (Tafel, *Kontnenen und Nortannen*, Ulm 1852, р. 221).

²¹ Са сигурношћу се може констатовати бедем са кулама и капијама који су окружују манастирски комплекс из Немањиног времена (М. Поповић, „Археолошка истраживања у Студеници“ II, *Археолошки иреплед* 15 (1991) 44–46. Откривена је једна већа грађевина у северном делу порте. Киторске резиденције изгореле су у 14. stoleћу.

²² С. Новаковић, *Законски стиоменици српских држава средњеј века*, Београд 1912, 22.

²³ И. Синдлик, „Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV stoleћа“, *Историјски инстийиуи* 1 (1950) 34.

обилно вином, житом и јечмом²⁴. Цар је у Нишу боравио 6 дана да би војску добро одморио. Велики жупан је претходне године написао посланицу немачком цару позивајући га и обавештавајући да ће му припремити свечани дочек у најпознатијем од својих градова који намерава учинити престоницом („*caput regni*“)²⁵. То наводи на закључак да је у манастиру постојало место које је могло угостити стране велможе са свитом током пријема и обеда. Немања је имао гостињске куће у манастирима и епископским седиштима, у којима је привремено боравио са свитом обилазећи своју територију. Концепт удруживање владарског и црквеног седишта познат је и у осталим европским државама. је византијског порекла²⁶. Резиденцијалне јавне функције, морале су бити организоване у оквиру посебних грађевинских целина, дворана за пријем — трпезарија²⁷ или странопријемница (гр. *ксеноходија*, тур. *финдрик*). Биле су потребне и просторије за припрему хране, као што у Хиландару уз кујне — *мушавак* и *мајуйница* беху постојале *хлебарнице* или пекарнице за хлеб, магацини или подруми за чување и прераду соли и рибе, успреме и *дохиједохије* за прераду уља и масти²⁸. Обичај је био да се приликом путовања²⁹ и краткотрајних посета, борави под шаторима (*јавиљонима*)³⁰, тако је и немачки цар боравио са пратњом, међу којом беше и посавски епископ Диетполд. Српски владари не делише двор ни са најугледнијим гостима, како из редова клира, тако ни са царевима.

Међутим, Барбароса крсташку војску пребацује у Малу Азију услед похода на Јерусалим а Византинци побеђују војску великог жупана. После пораза на Морави Немања је преселио престоницу из Топлице дубље у унутрашњост државе, јер се Топлица као једна од пограничних области према Византији могла лако наћи на новом удару. Двор који је у Топлици спалио је Исак II Анђеол190. године никада није обновљен³¹. Ускоро долази Немања на положај великог жупана а Дубочица и Топлица се враћају у састав Немањине државе³².

Пошто је обновио територије предака још их је више утврдио и придобио приобаље од поморске Зете са градовима, од Радна (Арбанаса) оба Плата, а од Грчке земље Патково, Хвосно и Подримље, Костр, Драшковину, Ситницу, Лаб са Липљаном, Дубочицу, Реке, Ушку и Поморавље, Загрлату, Левче, Белицу, Лепеницу, потом Дањ, Сард, Дриваст, Скадар, Свач, Улцињ, Бар, Рисан³³... Створио је државу од Јадрана до Софије и Перника и објединио Рашку, Зету, Травунију и Захумље.

²⁴ Anzbert, „Historia de expeditione Friderici imperatoris“, *Quellen zur geschichte des kreuzzuges Kaiser Friedrichs I*, ed. A.Chroust., Berlin, 1928.30. Ту се наводи да су цару поклонили 6 морских фока, једног припитомљеног вепра и 3 жива припитомљена јелена.

²⁵ *Annales Colonienses Maximi*, MGH SS XVII, 795–796.

²⁶ J. Deer, „Aachen und die Herrschersitze,“ in *Mitteilungen des Institutes fur osterreichische Geschichtsforschung*, 79 (Wien, 1971), pp. 4–5.

²⁷ Приликом превода типика манастира Евергетиде на црквенословенски који је извршио Св. Сава могу се извући поједини подаци о изгледу трпезарије, литургијским и свакодневним одеждама, о начину монашке исхране и сл. (в. „Житије Св. Симеона у уводу Студеничког типика“, из. В. Ђоровић, *Сјиси Св. Саве*, Београд — С. Карловице 1928, 51–175). Користан је и критички приказ монашких правила који је објавио Ф. Гранић, *Светосавски здорник 1* (1936) 67–128.

²⁸ *Манастир Хиландар*, ур. Гојко Суботић, изд. САНУ, Београд 1998, 263–4.

²⁹ О путовањима Св. Саве и Св. Симеона видети: Дометијан, *Животъ Свѣтѡиѡ Симеуна и Свѣтѡиѡ Саве*, 153–4; упоредити: Теодосије Хиландарац, *Животъ Свѣтѡиѡ Саве*, уред. Ђ. Даничић, Београд 1973, 41.

³⁰ Понекад се и привремено место боравка, као што беше шатор називало двором, видети: М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989, 186.

³¹ J. Кузмановић-Цветковић, *Прокуље*, 81.

³² *ИСН* 1, 259, (J. Калић).

³³ К. Јиричек, J. Радоњић, наведено дело, 147–161.

Током свог живота Стефан Немања је подигао, обновио и даривао већи број цркава и манастира чиме је пружио пример који су следили његови наследници. Подигао је манастире: Богородичин и Св. Николе код Куршумлије, Св. Ђорђа у Расу, Богородице у Студеници (1183–196), Св. Николе (Кончул или Казиновићи) на Ибру, Богородице Бистричке на Бистрици код Бијелог Поља³⁴ и Богородице у Расу. Обновио је манастир: Св. Богородице Градачке (Ибарски Градац), Св. Николе у Дабру (Бања) код Придоја, Св. Ђорђа у Дабру (Ораховица или Мажићи) код Придоја и Св. Арханђела Михајла у Скопљу. Запуштени грчки манастир Хиландар (Χηλαντάριον, Χιλανδάριον) обновио је 1198. године са Св. Савом. Обнавља још у Нишу цркву Св Николе и цркву манастира Св. великомученика Пантелејмона. Тиме монашку традицију која је постојала у српским земљама током 11. и 12. века развија као базу за утемељење аутокефалности у време кад крсташи у Цариграду оснивају Латинско царство. Поред ктиторских делатности, Немања је помагао и хришћанске светиње у иностранству, у питању су цркве: Светог гроба у Јерусалиму, Св. Јована Претече у Јерусалиму, Св. Теодосија у пустињи код Витлејема, Св. апостола Петра и Павла у Риму, Св. Николе у Барију и манастире: Богородице Евергетиде у Цариграду, Св. Димитрија у Солуну³⁵. Ван граница средњовековне Србије, заједно са Св. Савом, Св. Симеон беше ктитор Велике лавре Ивриона и њене цркве у Кареји. Богато су даривани скупоценим предметима који беху пореклом из Млетачке републике и Угарске царевине, док су неки предмети од сребра, олова, бакра, гвожђа сасвим извесно били артефакти домаће провинијенције³⁶ које су сигурно похрањиване у некаквим ризницама пре даривања. Црква Св. Николе, Ђурђеви ступови и Студеница представљају почетке Рашке школе назначавајући правац даљег развика српске монументалне архитектуре. Велика средства и труд који је у грађење задужбина уложио је Стефан Немања говоре о значају ктиторства ради афирмисања државне власти када Србија сједињује приморске и континентлне области³⁷. Освојивши велику територију, подигавши и обновили многе манастире Стефан Немања ствара основ за привремена боравишта, дворове, на разним местима. Податак да су почетком 1191. године Византинци опустошили један део Рашке, спаливши и један Немањин дворца у Топлици³⁸, недалеко од данашње Куршумлије, поткрепљује мишљење да је Немања у то доба имао неколико стоних места, односно дворова.

Византинци су из Раса потиснути тек за време Стефана Немање. Његовим доласком (1166/68–1196) на чело српске државе, Рас постаје његово главно упориште и престоница. Ту се налазио двор владара, управно и војно средиште, и црквено средиште — саборни храм рашких епископа, црква Св. Апостола Петра и Павла (данас Петрова црква код Новог пазара). Епископ Раса је био архијереј Србије³⁹. Немања је доласком из Зете, помазан по православном обичају у тој цркви. У тој саборној епископској цркви Немања је сазивао саборе поводом одбране право-

³⁴ Према Д. Богдановићу је у питању црква Св. Петра и Павла *Свети Сава. Прегледор* (www.svetijakov.org/, 13.10.2013).

³⁵ *Историја српског народа I*, Београд 1994, 251–263; А Дероко, *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1985, разно; А. Веселиновић, Р. Љушић, *Српске династије*, Нови Сад 2001, разно.

³⁶ Теодосије Хиландарац, *Живот Светог Саве*, уред. Ђ. Даничић, Београд 1973, 28 и 33; Д. Оболенски, *Шест византијских портрета*, Београд 1991, 132–3.

³⁷ http://www.rastko.rs/isk/isk_06.html, 14.10.2013.

³⁸ Ј. Калић; *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, 154–157.

³⁹ Г. Острогорски, „Писмо Димитрија Хоматијана св. Сави и одломак Хоматијановог писма патријарху Герману о Савином посвећивању“, *Светосавски зборник 2* (1939) 102–3.

верја, одређивао питање престолонаслеђа и др. Стефан првовенчани је ту крунисан а Стефан Немања се ту повукао са власти примивши монашки постриг са супругом Аном⁴⁰.

Према историјским подацима ова се црква налазила „по среде Раса“⁴¹ а на брду изнад епископске цркве налази се манастир Св. Ђорђа (Ђурђеви ступови). Тачан положај Раса није са сигурношћу утврђен⁴². Стари град Рас је првобитно идентификован са Градином над Пазариштем изнад ушћа Собачевске реке у реку Рашку, код Сопоћана. Ову убификацију предложио је средином 19. века руски научник и путописац Александар Гилфердинг а касније су је прихватили Јован Цвијић, Константин Јиречек и Стојан Новаковић. Локалитет је темељно археолошки истражен⁴³. Тврђава је неколико пута обнављана и рушена на византијским темељима. Последња обнова била је 1149. године, тада је зазидана улазна капија, а отворена нова поред главне куле која је ојачана. У северном делу утврђења је подигнута дворска палата а у унутрашњости и неколико кућа, брвнара. Поред остатака каменог утврђења, двора, стамбених објеката, цистерне и житних јама, из каснијег времена су откривени налази ковнице новца краља Стефана Радослава (1238–1243). Живот у овом утврђењу нагло је прекинут, претпоставља се у време татарске најезде 1242. године. Рас убификован на овој локацији, изазвао је сумњу код Михајла Динића, док је Јованка Калић као алтернативно решење предложила Градину-Постење⁴⁴, на брду поред новог пута Рашка-Нови Пазар, удаљеном непун километар од Петрове цркве⁴⁵. Ова два локалитета потврђују теорију да је постојало више престоница удаљених на дан хода.

Тек од владавине Стефана Немање (1166/68–1196) постоје нешто детаљније вести о српском владарском двору. У *Крмчији* Св. Саве, **кућа** се наизменично означа-

⁴⁰ Она добија име Анастасија и остаје у женском Богородичином манастиру у Куршумлији по Ј. Калић, а неки мисле да је у питању манастир у Расу који се не може убифицирати (*Нови Пазар и околнина*, Београд 1969, 233). Немања добија име Симеон и прву годину свог монашког живота провео је у манастирском двору у Студеници, да би се у јесен 1197. године придружио монаху Сави на Светој гори, где је заједно са њим, уз дозволу византијског цара, оживео запустели манастир Хиландар¹¹⁹⁸. Године, подигавши куле и станове, из каснијег времена се у литератури конкретно помиње двор.

⁴¹ Према родословима Загребском, Пајсијевом и Врхобрезничком или Бранковићевом летопису: „*in medietate Rasciae*“ Р. Новаковић, *Где се налазила Србија од VII до XII века*, Народна књига и Историјски институт, Београд 1981, разно. Песник Данте Алигиери помиње двор у Расу „*the Rascian Court*“ и „*il regno di Rassa*“ (D. Alighieri, *Divina Commedia*, ed. N. Sapegno (Milano-Napoli, 1957), *Paradiso XX*, 140–141).

⁴² Од средњовековних објеката у овој области се само три могу са сигурношћу идентификовати: црква Светих апостола Петра и Павла (звана Петрова црква), манастир Ђурђеви Ступови и село Дежево (где је 1282. краљ Стефан Драгутин (1276–1282) препустио престо Стефану Урошу II Милутину (1282–1321)).

⁴³ Археолошка истраживања су вршена од 1971–1979. године, откривени су делови утврђења (од лумбеног камена и кречног малтера), капије, куле, донжон и дворац који се наслањао на нејвећу кулу. Овај је један од јединствених налаза дворца у оквиру утврђења ван приобаља, то јест у (залеђу) унутрашњости српске државе, а датиран је у средину 12. века. Локалитет Градина на Пазаришту и Петрова црква су под заштитом УНЕСКО баштине.

⁴⁴ Археолошка истраживања су вршена 1982, 1983. и 1984. године. Откривене су 3 цркве, палата, капела, остаци бедема и утврђења. То указује да је овде могло бити Немањино стоно место. Такође и потврђује теорију да су у дворском комплексу поред палате подизане и цркве. Пронађени су остаци цркве резиденцијалног типа, Немањин престо и др. Према Ј. Калић, нема сумње да је престано место Србије била Петрова црква, јер у Биографији Стефана Немање, коју је написао Стефан Првовенчани, пише да се Петрова црква налази у столном месту. У прилог убификације Градина-Постење указује близина рановизантијских објеката.

⁴⁵ Археолошки налази указују да се Градина-Пазариште археолошки слаже са оним што се зна о старом Расу (в. М. Поповић, Тврђава Рас, Београд 1999). У културном погледу постоји извесни раскорак као и географско размимоилажење. Указивано је да је Пазариште исувише удаљено од Петрове цркве и центра области па је чак довођено у питање да ли оно уопште припада жупи Рас. На локалитету нису извршени конзерваторско-реставраторски радови.

ва речима **двор** и **дом**. Из овог раног периода потичу изведенице: речи двор где се подразумева истоветно значење са речју кућа. У питању су речи **подворнице** (врста њиве) и **двориште**. Такође, грађевинска целина од низа објеката, звану **двор**⁴⁶ или дворски комплекс⁴⁷ означаваше **палата** у средњовековној Србији. У српској средњовековној литератури и документима 13. века, преовлађује термин двор, а касније се помињу грађевине које беху називане палате или чешће *йолаџиџе*⁴⁸, не одређујући тачно шта је такав објекат садржавао, нити како беше тачно саграђен. Такве се грађевине подједнако срећу у подграђима, рефугијумима, градовима, манастирима и у престоним местима српских владара. Према археолошким истраживањима, палата у средњовековној Србији подразумева појединачно, солидно грађено здање, које означаваше резиденцију владара, световне властеле или архијереја⁴⁹. Реч *йолаџиџа* потиче из арапског језика (*Pëllas*) а код нас је доспела са византијском културом од грчке речи (*παλατίον*)⁵⁰.

Србија је имала 'краљевске' дворове⁵¹ које до тада није било могуће прецизно лоцирати⁵². Археолошки су истражени дворови у Топлици и оба у Расу. Главни двор српског великог жупана налазио се у Расу⁵³. Од тада се двор и црквено средиште налазе у Расу. У том двору је рођен Растко Немањић 1175. године⁵⁴. Древност и репутација Рашког епископског средишта и престо Стефана Немање у Расу су уда-

⁴⁶ Двор се на турском каже *сарај* (видети стих 45, „Царство по Косову“, *Српске народне њесме* 1, Београд 1929), тако да многи турски топоними упућују на постојање старијих палата, односно дворова на тим местима.

⁴⁷ Двор се на турском каже *сарај* (видети стих 45, „Царство по Косову“, *Српске народне њесме* 1, Београд 1929), тако да многи турски топоними упућују на постојање старијих палата, односно дворова на тим местима.

⁴⁸ С. Поповић, наведено дело, 86–90.

⁴⁹ С. Ђирковић, „Владарски дворци око језера на Косову“, *Зборник ликовних уметности* 20 (1984) 67–83.

⁵⁰ С. Мојсиловић-Поповић, „Secular Building in Medieval Serbian Monasteries, About the Medieval Standard of living“, *Зограф* 16 (1985) 21.

⁵¹ У српској средњовековној литератури, у време кад Србија још не беше царевина користи се назив 'царска' и 'краљевска', по угледу на Византију, мислећи на владарску или владичанску резиденцију. Описује се чак и Хиландар као *царска ойиџежиџељна усџанова*, а Св. Сава се наводи као оснивач *царској манастира намењеној Србима* (Дометијан, наведено дело, ур. Ђ. Даничић, Београд 1865, 156–9, 183–4). Реч '*царска*' у овом случају означава да је градња била по *византијском* узору Д. Оболенски, наведено дело, 142, фуснота 89). Познато је истоветно преувеличавање и у српској народној поезији, где је кнез Лазар, називан цар.

⁵² Све податке о дворовима најстаријих српских династија прикупио је Константин Јиречек у *Историји Срба I*, Београд 1952, 67, 70, 72, 114, 118, 122–123; Код Константина VII Порфирогенита забележено је да је Клонимир после освајања Достинике постао владар целе земље на основу чега се претпоставља да би ово место, чији положај није тачно одређен, могло бити престоница ране српске државе. Котор и Прапрат наводе се код Скилициног настављача (*ЗРВИ III*, 179).

⁵³ Име **Рас** у српским средњовековним изворима користи се са двојаким значењем и то у оба случаја да значи предео: у ужем случају који означава територију величине жупе, а у ширем смислу означава српске територије у унутрашњости Балканског полуострва пре велике експанзије на рачун Византије. Као рашка земља или српска земља, Рашка се јавља напоредо са Поморјем или Поморском земљом у титулатури краљева и архиепископа. С друге стране термин **Rassia** или **Rascia**, земља око Раса у латинским изворима је током читавог средњег века била ознака за Србију. Мимо имена Србин, изведени су и други називи за Србе према географским именима или именима старих народа Илири, Далмати, неретљани, Травуњани, Бошњани, Ере, Хумњани, Власи, Моравци, **Раџи**... Треба обратити и пажњу на речи реч **риза** — *рџоон* (црна комотна одежа широких рукава, дуачка до чланака, такве одежде су носили монаси чак и великосхимници (у које је спадао и Св. Симеон) и бивали у њима сахрањивани, в. P. Sherrard, *Athos, The Mountin of Silence*, Лондон 1960, 68–70.) коју не треба бркати са данашњим појмом **раша** који користе Дубровчани, ради означавања модре чохе за сељачке чакшире. Назив раша за панталоне, потиче од имана француског града — **Арас**, по Миклошићу (*Etymologische Wörterbuch*) а не по граду **Арса** који помиње Прокопије (в. следећу фусноту), нити по Рашкој земљи која им је у непосредној близини за разлику од Француске.

⁵⁴ Ј. Калић, „Растко Немањић. Истраживања“, *Хиландарски зборник* 12 12 (2008), 1–9.

рили темеље српској монархији. Посебан значај ове престонице састоји се и у томе што је цела област добила по њој име (Рашка)⁵⁵. Рашка Петрова црква је *прво крунидбено мeст*⁵⁶ а не Жича⁵⁷. У народном предању рашка Петрова црква се означава као „кумирница“⁵⁸.

Владари нису имали сталне престонице, за време Немањића, него су се селили према годишњем добу, из топлијег приморја у хладовиту планину. Имали су по више престоница. Тек од 14. века, за време деспотовине, почињу да зидају дворове и у градовима као сталне резиденције. Прва подграђа су била тескобна да би се сместио владар са свитом, владарском двору су била потребна једно или два селишта⁵⁹, где се такође налазио и епископов двор. Владичанске дворове помињу оснивачке повеље и оне којима се манастирима додељују куће, селишта, села и повластице⁶⁰.

Двор је у српским средњовековним државама имао и велику улогу у развоју и ширењу средњовековне културе. Млади племићи боравили су на владаревом двору и на тај начин су се учили добром понашању (удворности)⁶¹.

⁵⁵ *Rassa* је првобитно била епископија Раса коју бележи повеља византијског цара Василија II (976–1025) из 1020. године међу дијецезама Охридске архиепископије. Раса се вероватно може идентификовати са тврђавом *Arsa* за коју Прокопије наводи да ју је обновио цар Јустинијан (в. Ј. Калић, „Прокопијева АРСА“, *ЗВРИ XXVII–XXVIII* (1989), 9–16.

⁵⁶ Крунисање Стефана Првовенчаног је 1217. године изродило појам Рашке краљевине *Regnum Rasciae*, *Regno di Rassa* у латинским изворима средњег века, нарочито у римокатоличким земљама западне и средње Европе. Тако је античка тврђава Арса (посведочена у делу Прокопија), у словенском облику (Рас, Раса) ушла у византијске изворе (Константин Порфирогенит, Јован Кинам), а потом посредством хришћанства и Рашке епископије постала средиште српске државе у 12. столећу. Име града, области и епископије постало је име целе државе. Крунисањем владара папском круном Рашка постаје европски појам, са новим значењем. Назив се преноси и на људе (*Рашани*, *Раици*) нарочито у Угарској али и другде, док Византија у изворима користи увек назив Србија и Срби. Тек Турци у 16. столећу употребљавају име Рашка. Србија се у византијским изворима вековима наводе под тим именом још од Константина Порфирогенита у 10. столећу (Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik-R.J.H. Jenkins (Washington: Dumbarton Oaks, 1967), pp.144–146, 152–154, 156, 158, 160), док се појам Рашка се јавља тек од 12. столећа. Нема разлога да се по малој речи назива земља ако се већ није добила име по великој — Босна, (в. М. Динић, „О називима средњовековне српске државе“, *Прилози за књижевност, историју и фолклор* 32, 1–2 (1966), 30). Чак и први писани помен Срба на Балкану код франачког летописца из 822. године наводи: „Liudevitus Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit“. Према томе теорија да је читав народ добио име према Расу или Рашкој је ипак дискутабилна.

⁵⁷ К. Horvat, „Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia“, in *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 21 (1909), p. 58.

⁵⁸ Ј. Калић, „Држава и црква у Србији 13. века“, *ЗВРИ XLVI* (2009) 130.

⁵⁹ Г. Милошевић, *Профана архитектура у Србији, према историјским изворима и археолошким истраживањима*, Београд 1996, 161.

⁶⁰ *Хиландарска повеља Симеона Немање* наводи како је Немања од византијског цара измолио неколико села код Призрена на византијској земљи је као царски поклон и неколико српских насеља у Зети (*Mon. serb. IV–VI*). Парике у Призрену даривао у Светој Гори Св. Богородици, Тетивљу, Трње, Ретивштица, Трновац, Хоча и Хоча друга ове и трг ту, и два винограда ту насади и 4 пчелињака (у Трпезама, Дабшору, Голишеву, Парицима), за сваком пчелињаком даде по 2 човека, и пилану у Богачу; даде од Влаха: Радово судство и Ђурђево и 170 Влага. Од стоке нешто, и у Зети кобиле и 30 мерица соли (http://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_02_c.html, 11.10.2013). *И где се налазе људи келије Сјасове њирја (хиландарског) у Љийљану и у Сухојрлу, или било где, ослободи их краљевство ми од њозоба и њиселице, њровода, соколара, њсара, орања, жейве, кошења сена, винограда, градских работи, војске и њрсио речено од свих работи краљевства ми малих и великих, и да им не буде суда осим њред краљем и њред икономом, који њтад буде, нећо да работијају цркви њо закону.* (Р. Михаљчић, *Закони у сѡтарим српским исиравама*, Београд 2006).

⁶¹ Ј. Калић, *Пресио Сиефана Немање*, 173–184.

Summary: Stefan Nemanja had several imperial palaces rather called courts in Serbian medieval literature. Ras was the main imperial palace with episcopal see nearby as of title ('Grand Prince') obtained. The palace is architectural complex with formal spaces for the ruler's administrative functions (the official part) and also private quarters where the ruler and his family lived (the residential part). Grand hall on the first floor represent the official structure for the ceremonial presentation of the ruler to his people. On the ground floor was grain storage or workshops. Stefan Nemanja had guest houses as temporary residences in monasteries and episcopal buildings for him and his court, next to the stationary seat of the head of the church. The document about evidence how Nemanja guested Emperor Friedrich I Barbarossa in monastery of *St. Panteleimon could be regarded as example of such practice*. Under the byzantine influence and pomp Nemanja purchased expensive artifacts — various kinds of stone, dishes, fine arts, etc. imported from different parts of the world: Egypt, Asia Minor, Greece, Italy and else, were used in his places and as a donation for many monasteries and churches, even abroad. On the one hand, numerous foundation as well as donation including building and planning the imperial complexes meant to establish state and Orthodox Church and on the other hand left to Netanya's ancestors to maintain the heritage.

The study of imperial palaces of Stefan Nemanja had a major role in the development and dissemination of medieval culture.